

ÖMER RIZA DOĞRUL (1893-1952) VE TEFSİRE KATKISI

Ali AKPINAR*

Anahtar kelimeler: Doğrul, Ömer Rıza, Tanrı Buyruğu.

I. HAYATI VE ESERLERİ

Ömer Rıza, aslen Burdur'lu olup Mısır'a yerleşmiş bir ailenin çocuğu olarak Kahire'de doğdu. Tahsilini Ezher Üniversitesinde tamamlayıp Mısır'da gazeteciliğe başladı. Kahire'de yayınlanan es-Siyâse ve eş-Şa'b gazetelerinde; İstanbul'da yayınlanan Tasvîr-i Efkâr, Tevhid-i Efkâr, Sebîlü'r-Reşâd ve Vakit gazetelerinde yazılar yazdı. 1915 de İstanbul'a geçerek yazarlığını sürdürdü. Mehmet Akif'in kızı Cemile Hanımla evlendi. Vakit gazetesinde yayımladığı Türkiye-Mısır ilişkileri hakkındaki yazılarından dolayı 1925 de İstiklal Mahkemesince tutuklandı, bir müddet sonra serbest bırakıldı. 1940 da Eşref Edip, İ. Hakkı İzmirli ve Kamil Miras ile birlikte çıkarmaya başladıkları İslâm Türk Ansiklopedisi ve Mecmuasında çok sayıda madde ve makale yazdı. 1940-1950 yılları arasında Cumhuriyet gazetesinde günlük siyasî yazılar yazdı. İstanbul Radyosu için İslâm dünyası hakkında siyasî icmaller hazırladı. 1947-1948 yılları arasında dinî, fikrî muhtevalı Selamet Mecmuasını çıkardı. 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'den Konya milletvekili seçildi. Büyük Millet Meclisi Dış İşleri Encümeni'nde görev alıp çok önemsedığı İslâm ülkeleriyle kurulan ilişkilere öncülük etti. Türk-Pakistan Kültür Cemiyetine başkan seçildi. Hayatını kalemiyle kazanan nadir yazarlardan biri olan Ömer Rıza, uzun süren bir hastalık döneminden sonra 13 Mart 1952 de İstanbul'da vefat etti. Mezarı Edirnekapı Şehitliği'ndedir.¹

Ömer Rıza'nın yaşadığı dönem Osmanlı ve Cumhuriyet çizgisinin keşiştiği, iki kültürün birbiriyle hesaplaştığı bir devredir. Katıldığı savaşıardan güç, toprak, itibar ve en önemlisi yetişmiş pek çok insanını, beyin gücünü kaybederek çıkmış ve geldiği noktada geçmişini sorgulayan bir toplumda yetişen biri olan Ömer Rıza, çeşitli alanlarda gerçekleştirilen değişim sürecini, bir aydın olarak değerlendirmiş ve her iki süreçten de önemli ölçüde etkilenmiştir. Tüm bu özellikler Ömer Rıza'nın ilmî kişiliğini de yansıtmıştır. Onda hem Osmanlı Döneminin birikimi, hem de Cumhuriyet Döneminin kazanımları bir araya gelmiştir. Bütün bunları, onun eserlerinde görmemiz mümkündür.

a. Kur'ân ile ilgili çalışmaları

1. *Kur'ân Nedir?* İstanbul, 1927: Kur'ân akaidi, ahlakı, lisanı, tercümelere ve tarihi ile, Kur'ân'ın yüceliği hakkında Avrupa ve Amerikalı araştırmacı ve düşünürlerin görüşlerinin yer aldığı bu çalışma şu ana başlıklardan oluşmaktadır: Kur'ân nedir? Kur'ân nasıl toplandı ve nasıl tertip edildi? Kur'ân'ın tarih i intişarı, Kur'ân'ın tab' olunan Arapça nüshaları, Garp ve Şark

* Doç. Dr. C.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Uzun Mustafa, *'Doğrul Ömer Rıza'*, DİA, IX, 489.

İslanlarında Kur'ân Tercümesi, Avrupa müsteşriklerine ve alimlerine göre Kur'ân, Esâsât ı Kur'âniyyenin tevliid ettiği neticeler.

2. *İslâm'ın Özü ve Kur'ân'ın Ruhı*, İstanbul, 1946: Allah ve insan, cemiyet hayatı, iman ve adalet, düşmanlık, mesuliyet, peygamberler ve ümmetler, insanlığın karşılaştığı tehlikeler gibi çeşitli konulardaki ayetlerin tercümesinden oluşan bir eserdir.

3. *Hız. Muhammed ve Kur'ân-ı Kerim*, John Devoport'tan çeviri, İstanbul, 1928: Kur'ân'ı ve Hız. Peygamberi öven ve onlara yöneltilen eleştirilere cevaplar veren bir çalışmadır.

4. *Kur'ân'dan İktibaslar*, Muhammed Ali'den çeviri, İstanbul, 1934, 1982: İniş sırasına göre ayetlerin sıralanmasıyla oluşan konulu bir Kur'ân çalışmasıdır. Çalışmada şu ana konular yer alır: Allah'ın sıfatları, İnsanın tekâmülü, aile hayatı, medenî hayat, devlet hayatı, Fikrî inkişaf, Ahlâkî inkişaf, İnsan ruhunun Allah ile rabitası, Vahy i İlâhî, Daha yüksek hayat, İlâhî vahyin insanî cephesi, Kur'ân-ı Kerim. Muhammed Ali'nin bu konularla ilgili ayetleri iniş sırasına göre sıraladığı bu çalışmada, Ömer Rıza da ayetlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için gerekli gördüğü yerlerde kısa açıklamalar ilave etmiştir.

5. *Kur'ân'dan Ayetler ve Nesirler*, İstanbul, 1944: Ömer Rıza bu eserde Mehmet Akif'in bazı Kur'an sure ve ayetlerinin tefsirine dair çeşitli yerlerde yayınlanmış yazılarını ve çeşitli vesilelerle yapılmış sohbetlerini derlemiştir. Ömer Rıza, Akif'ten derlediği bu çalışmaya kendi yaptığı Fatiha suresi tefsiri, Kevser suresi tefsirini eklemiş, ayrıca esirin bölümlerine önsöz ve girişler yapmıştır.

6. *Tanrı Buyruğu*, İstanbul, 1943, 1947, 1955, 1980. Bu makalede tanıtımını yapacağımız en önemli eseridir.

b. Diğer Eserleri

b.1. Te'lif Eserleri

1. Müslümanlık Nedir? İstanbul, 1933,
2. Mehmet Akif- Şahsı ve Aile Hayatı, İstanbul, 1938,
3. Kanlı Gömlek, İstanbul, 1944,
4. Ekber: Bir Türk Dahisi, İstanbul, 1944,
5. Cennet Fedaileri: İslâm Tarihinde Gizli ve Yıkıcı Teşekküller, İstanbul, 1945,
6. Yeryüzündeki Dinler Tarihi, İstanbul, 1947,
7. İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf, İstanbul, 1948,
8. Hız. Rabiatü'l-Adeviyye, İstanbul, 1976,

b.2. Tercüme Eserleri:

7. Ruh-ı İslâm, Seyyid Emir Ali'den, İstanbul, 1979,
8. Peygamberimiz Aleyhisselâm, Muhammed Ali'den, İstanbul, 1341-1342,
9. İslâmiyet ve Hükümet, Ali Abdürrâzık'dan, İstanbul, 1927,
10. İslâm Tarihi: Asr-ı Saadet, I-V, Mevlâna Şibli ve Süleyman Nedvî'den, İstanbul, 1928,
11. Garbda Müslümanlık Cereyanı, Headly'den, İstanbul, 1928,
12. Türkiye Nasıl Doğdu, Harold Armstrong'dan, İstanbul, 1928,
13. İslâmiyetin Asriliđi ve Avrupa'nın İslâmlaşması, S. Ali-Bernard Shaw-M. Muhammed Ali'den, İstanbul, 1933,
14. Yeryüzünde Din Geriliyor mu, İlerliyor mu? Nash Mecmuasından, İstanbul, 1933,
15. İslâm Medeniyet Tarihinde Coğrafya ve Ticaret, Kramers'den, İstanbul, 1934,
16. İslâm Medeniyet Tarihinde Fen ve Tıp, Max Mayerhof'dan, İstanbul, 1935,
17. Ömer Hayyam, Harold Lamb'dan, İstanbul, 1944,

18. Hz. Muhammed Mustafa, M. Hüseyin Heykel'den, İstanbul, 1945,
19. Abu'l-Ferec Tarihi, Gregory Ebul'l-Ferec'den, I-II, İstanbul, 1945-1950,
20. Dine Dönüş, Henry C. Link'den, İstanbul, 1949,
21. İslâm Tarihinde İlk Melamet, es-Sülemî'den, İstanbul, 1950,
22. Müslümanlıkta Hac Farızası, Diplomat H. A.'dan, İstanbul, 1939.

Verilen bu listeden de anlaşılacağı üzere, Ömer Rıza Doğrul'un özellikle Kur'ân Tarihi ve Tefsir'e dair telif ve tercüme eserlerinin yanında; İslâm Tarihi, Dinler Tarihi, Tasavvuf, İslâm Medeniyeti, Biyografi ve halka yönelik genel kültür kabilinden çok sayıda çalışması bulunmaktadır.² Bu da bize onun çok yönlü çalışan bir ilim adamı olduğunu göstermektedir.

II. 'TANRI BUYRUĞU' ADLI ESERİ

Biz bu makalemizde 'Tanrı Buyruğu'nun baskıları hakkında bilgi verdikten sonra onun meâl ve tefsir bölümünün özelliklerini maddeler halinde ve belirgin örnekleriyle ortaya koymaya çalışacağız.³ Ömer Rıza'nın 'Tanrı Buyruğu', Türkçe Kur'ân meâllerinin ilklerinden olma bakımından büyük önem arz etmektedir. O, meâlinde gösterdiği yetkinliği ve kullandığı dili ile, kendinden sonra yapılan meâllere örnek ve kaynak olmuştur. Onun çalışmasında izlediği yöntem de hem sistematik oluşu, hem de Türkçe olarak yapılan Kur'ân çalışmalarında ilk oluşu bakımından takdire şayandır. Nitekim onun meâl ve tefsirindeki bu sistematiklik, daha sonra yapılan Kur'ân çalışmalarına da yansımıştır. Çantay'ın Kur'ân Meâli ile Esed'in Meâl ve Tefsiri bunun iki tipik örneği olarak gösterilebilir.

a. Eserin Baskıları

Eserin ilk baskısı Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi tarafından 1934 yılında İstanbul'da, tek cilt halinde yapılmıştır. Eserin kapağında *Tanrı Buyruğu Kur'ân-ı Kerim Tercüme ve Tefsiri* ismi yazılmıştır. LX 924 İlk baskıda *Ömer Rıza'nın İlk Sözü*'nden sonra 60 sayfalık Mukaddime I. Kısımda Kur'ân'ın Tanımı, Taksim ve Tertibi, İsimleri, Sureleri, Ayetleri; II. Kısımda ise Dinin esasları hakkında kısa bilgiler verilmiş ve Hz. Peygamberin siresinin kronolojik tablosu sunulmuştur. Tercüme ve Tefsirden sonra eser, İçindekiler ve İndeks ile sona ermiştir.

Eserin II. Baskısı Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık tarafından 1947 de müellifin hayatında, III. Baskısı ise yine aynı yayınevi tarafından 1955 de iki cilt olarak yapılmıştır. CCVIII 1000. Bu baskılarda Mukaddime Kur'ân-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsirine Giriş adı altında genişletilmiştir. 208 sayfalık bu kısım beş bölümden oluşmuştur. I. Bölümde Kur'ân ve tefsiri ile ilgili temel bilgiler verilmiş, II. Bölümde Dinin Esasları özetlenmiş, III. Bölümde İslâmın Ameli Esasları özetlenmiş, IV. Bölümde Kur'ân'daki Peygamberler hakkında bilgi verilmiş, V. Bölümde ise Kur'ân Aleyhindeki İsnatların Değeri başlığı altında Müsamahakârlık ve Müsamahasızlık ile İslâm Nazarında Kadın konularına temas edilmiştir. Bu baskılarda Kur'ân metnine yer verilmiş, fakat metin-meâlle sayfa tutmadığından karşılaştırma güçleşmektedir. Biz makalemizde III. Baskıyı referans gösterdik.

Eserin IV. Ve son baskısı İnkılap ve Aka Kitapevleri tarafından 1980 de CCLVI 734 sayfa ve tek cilt olarak yapılmıştır. Eserin bu son baskısında Kur'ân metni yer almamış, sadece meâl ve tefsire yer verilmiştir. Yine bu baskıda bazı yazım hatalarının düzeltilmesi yanında, kısmi sadeleştirmelere gidilmiş ve Mevlana Muhammed Ali'nin mezhebine ait olduğu ileri sürülen bazı yerler çıkartılmıştır. Ahmet Muhtar Büyükçınar tarafından hazırlanan bu son

² Yayınlanmış ve yayınlanmamış diğer telif ve tercüme için bkz. Uzun Mustafa, 'Doğrul Ömer Rıza', DİA, IX, 489-492.

³ Eserden yapılan alıntılar, ayet numaraları, eserin cilt ve sayfa numaraları ile birlikte verilmiş ve dipnot numaraları da parantez içerisinde gösterilmiştir.

baskı, eserin orijinali üzerinde bazı tahrifatlar yapıldığı gerekçesiyle, eleştirilmiştir.⁴

b. Eserin Özellikleri

1. **Sureleri tanıtması:** Büyük Türk aydını Ömer Rıza Doğrul, en önemli eseri olan 'Tanrı Buyruğu' adlı Kur'an tercüme ve tefsirini yaparken her sûrenin konusu ve tarihi hakkında kısa bilgiler verir, ayetler ve sureler arasındaki münasebetlere dikkat çeker.

2. **Sureleri bölümlere ayırması:** Ömer Rıza, çalışmasında sureleri bölümlere ayırır, konularına göre bu bölümlere başlıklar verir ve bu bölümler arasındaki münasebeti açıklar. Örneğin Tanrı Buyruğu'nda Bakara suresi şu bölümlerden oluşur: *İslâmın Esasları, Dilleriyle İnananlar, Allah'ın Birliği, İnsanın Büyük Kabiliyetleri, İsrâil'in Ahdi, İsrâil Oğullarına İhsan Olunan Nimetler, İsrâil Oğullarının İnadı, İsrâil'in Tereddidi, İsrâil Oğullarının Katı Yürekliği, Misakı İhlal, Yahudiler ve Hz. Muhammed, Yahudilerin Peygambere Düşmanlıkları, Eski Kitapların Neshi, İslâmiyetin Mükemmel Rehberliği, İbrahim'in Misakı, İbrahim'in Dini, Yeni Ruhani Merkez, Ka'be'nin Ruhani Merkeziyeti, Katlanılacak Zahmetler, Vahdaniyetin Galebesi, Haram Olan Yiyecekler, Kisas ve Vasiyet, Oruç, Müdafaa Harbi, Hac, Müminlerin Uğradıkları Mihnetler, Mütenevvi Meseleler, Talâk, Dul ve Boşanan Kadınlar, Kadınların Nafakaları, Harp Zarureti, Hak Davası Uğrunda Harp Zarureti, Allah'ın Azamet ve Kudreti, Ölüler Diriliyor, Hak Yolunda Mali Fedakarlık, İyiliklerin Faydası, Ribanın Men'i, Akitler-Senetler, Müslümanlığın Zaferi.*⁵

Onun hem sure girişlerinde verdiği özet bilgiler, hem de sureleri konularına göre başlıklara ayırarak ele alışı, bir çeşit 'Sure eksenli konulu tefsir' sayılabilir. Zira giriş bilgileri ve bu başlıkları okuyan bir kimse, sure hakkında derli toplu bir özet bilgiye sahip olabilmektedir.

3. **Kaynakları:** Ayetlerin meâllerini verirken gerek gördüğünde dipnotlarda açıklamalar yapar. Bunları yaparken temel tefsir kaynaklarına iner, yanısıra çağdaş Doğu ve Batı araştırmacılarının eserlerine başvurur. *Taberi-Câmiu'l-Beyân, Râzi-Tefsir i Kebir, Zemaşşeri-Keşşâf, Beyzâvi-Envâru't-Tenzil, Ebu Hayyân-el-Bahru'l-Muhit, Nisâburî, Ebu's-Suud-İrşâd, Suyutî-ed-Dürrü'l-Mensur, Buhâri, Müslim, Kenzû'l-Ummâl, Fethu'l-Bâri, Rağîb-el-Müfredât, Ebu'l-Bekâ-Külliyât, Şehristâni- el-Milel ve'n-Nihal, Cevheri-Sihâh, İbn Manzur- Lisânü'l-Arab, Feyyumi-Mısbâh, Tacu'l-Arus, Kâmus, Ezherî, Muğni, Kitab-ı Mukaddes, Muhammed Abduh-Amme Tefsiri, Seyyid Ahmed Han, Abdülaziz Çaviş, Mevlana Muhammed Ali, Hindli Gulâm Yusuf Ali, Singapur Kadısı Gulâm Server, Mustafa Abdürrezzak Paşa- Din-Vahiy ve İslâm, Encyclopedia Biblico, Ansiklopediya Britanika, Rodwell-Burckhardt, George Sale-Kur'an Tercümesi, William Miur- Muhammedin Hayatı ve benzeri.* Ömer Rıza, Kitap Ehli ve geçmiş toplumların kıssalarıyla ilgili ayetleri açıklarken Kitab-ı Mukaddesle mukayeseler yapar, K. Mukaddesin tahrif edilen yerlerine dikkat çeker, Müsteşriklerin Kur'an'a yönelttikleri eleştirilere cevaplar verir.

4. **Meâl Bölümü ve Özellikleri:** Ömer Rıza, mevcut Kur'an tercümelerini; asıl metnin ifade gücünü yansıtmaması, Allah'ın Kelamından yararlanmak isteyenler için bir irşat kaynağı olamaması, Kur'an'ın manalarını tam olarak ifadeden aciz olması, ilim, dil ve edebiyattan yoksun olması, yeni nesle hitap etmekten uzak olması gibi sebeplerle eleştirir.⁶ "Kur'an'ı tercüme etmek için, sadece şöyle böyle Arapça'ya vakıf olmak yeterli değildir. Kur'an'ı tercüme ve tefsir edebilmek için, İslâm ilimlerinde derinlik sahibi olmak, bunun

⁴ Bkz. İhâmi Karabulut, "Tanrı Buyruğu ya da Bir Tahrifin Anatomisi", İslâmiyât, III 2000, Sayı 1, s. 185-204.

⁵ Bkz. Tanrı Buyruğu, I, 14-105.

⁶ Bkz. Ömer Rıza Doğrul, Kur'an Nedir, s. 90-83

için de bir ömür harcamak lazımdır⁷ diyen Ömer Rıza, adı geçen eserini hazırlarken Kur'ân'la ilgili her kaynağı, eski mukaddes kitapların hepsini Doğu, Batı demeyerek, tetkik ettiğini ve çalışmasının kırk yılın ürünü olduğunu söyler.⁸

Az da olsa parantez kullandığı meâlde, güzel ve akıcı bir üslûple Türkçe'yi kullanır, Arapça deyimlerin karşılığını ustalıkla bulur. Onun meâlindeki bu başarıyı gösterebilmek için, çevirilerinden seçtiğimiz bir demeti burada sunmak istiyoruz:

Örnekler:

2/10 Kalplerinde dert var, Allah da dertlerine dert kattı. (fî kulûbühüm maraz, fezâdehümüllahü marazâ)

2/26 Yararlı işler işleyenler.. 17/9 Doğru dürüst işler işleyenler (Ve amilüssalihât)

2/33 Ulusun, yücesin, mukaddes ve münezzehsin.. (Sübhanেকে)

2/45 Sabr etmekten ve namaz kılmaktan yardım dileyin. (istiînü bissabri vessalah)

2/143 Vasat: Her tarafı denk (hak ve adaleti gözetir, ilim ve amel ile tanınır); şahid: Hidayet alemdari.

2/201 Bazıları da: Tanrımız! Bu dünyada bize dirlik düzenlik (hasene) ver, ahirette de iyilik güzellik (hasene) ver! Bizi ateş azabından koru, derler.

3/14 Gösterişleriyle insanların içini çeker ve hırsını gıcıklar.. (Züyyine linnasi hubbu'ş-şehvât)

3/54 Kafirler suikast hazırladılar. Allah da onlara mukabele etti. Hak Teâlâ'nın her mekr u hileyi gölgede bırakmak hususunda kudretine payan yoktur. 6/123 Onlar böyle yapmakla ancak kendi başlarına çorap örüyorlar..(Vemâ yemkürüne illâ bi enfüsihim) 21/70 Onlar İbrahim'e karşı büyük bir dolap kurmak istediler. (Ve erâdû bihî keyden)

3/66 Ne diye bilmediğiniz şeyler hakkında çene çalıp duruyorsunuz? (Tühâccüne)

4/34: Erkekler, kadınların destekleyicileridir (kavvâm)..

7/31 Onlar Allah'ı bırakarak şeytanları can ciğer dost (evliyâ) edinmişlerdi..

7/54 Sizin Tanrınız O Allah'tır ki gökleri ve yeri zamanın altı devrinde (fî sitteti eyyâm) yarattı.. (10/3, 11/7)

9/128 Size kendinizden öyle bir peygamber geldi ki, zahmete uğramanız ona ağır gelir, kalbi üstünüze titrer.. (Azîzün aleyhi mâ anittüm, harîsun aleyküm)

11/103 O gün, bütün insanların bir arada toplanacakları bir gündür. O gün, ana-baba günüdür. (Zâlike yevmün mecmûun lehünnâsü ve zâlike yevmün meşhûd)

17/23 Bıktım usandım (üf) deme.. 46/17 İllallah sizden! (Üffin lekümâ)

18/28 Dişini sık, katlan (Vasbir nefseke)

26/173 Onların üzerine bir yağmur yağdırdık. Akıbetleri kendilerine ihtar olunanların üzerine yağın yağmur, ne yaman yağmurdu! (Fesâe mataru'l-münzerîn)

35/6 Aldatıcıların en aldatıcısı (olan şeytan) Allah hakkında sizin gözünüzü boyamasın. (Velâ yağuranneküm billahî'l-garûr)

35/33, 38/50, 40/8 Onlar, ebediyet uçmaklarına/ ebediyet ocaklarına girerler.. (Cennatü adn)

38/59-60 Onlar, rahat yüzü görmesinler.. (Lâ merhaben bihim)

39/3 Sen Allah'a kulluk et ve O'na öz yürekle itaat et.. (Fa'büdi'l-lahe muhlisan leh)

41/5 Sen işine bak, biz de işimize bakıyoruz.. (Fa'mel innenâ âmilün)

⁷ Bkz. Ömer Rıza, 'Mevlevî Muhammed Ali ve Himmet i Meşküresi', Sebilü'r-Reşâd, XVIII, Sayı, 446, s.44.

⁸ Bkz. Ömer Rıza, 'Kadıyanilikten Teberri Ediyoruz', Sebilü'r-Reşâd, III, Sayı, 74, s. 376.

45/4 Bunlarda akıllarını işleyen insanlar için ibretler vardır.. (likavmin ya'kılûn)

45/19 Bu kitap, insanlar için kalp gözüdür (besâir)..

56/8 Biri uğur sahipleridir. Uğur sahipleri ne bahtiyardılar.. (Mâ ashâbü'l-meymene)

57/83 Can boğaza gelince.. (Felevlâ izâ beleğati'l-hulkûm)

66/8 Ey iman edenler! Allah'a yüreğinizin bütün özlüğü ile, ihlas ile dönün.. (tûbû ilellahi tevbeten nasûhâ)

69/42 O gün, işler güçleşir.. (Yevme yükşefü an sâk..)

70/50 Kur'ân, kafirler için iç yarasıdır. (Ve innehû lehasratün ale'l-kâfirîn)

73/1 Ey esvabına bürünmüş (risalet yükünü yüklenmiş) adam! (Yâ eyyühe'l-müzzemmil!)

75/1 Şahit tutarım (Lâ üksimû)

75/27 Hayır hayır, ne zaman can köprücük kemiklerine varır. (Kellâ izâ beleğati't-terâki)

75/29 Bacakları birbirine dolaşır. (Velteffeti's-sâku bi's-sâku)

83/7 Hayır, günaha dadananların (Füccâr) kitabı, zindan içindedir.

Bu birkaç örnekte bile onun meâlinde kullandığı dilin ne kadar akıcı, yalın olduğu ve Türkçe deyimlerin nasıl yerli yerinde ve rahatça kullanıldığı açıkça görülmektedir. O, Arapça deyimlerin karşılığını, motomot tercüme yerine, Türkçe deyimlerle ifade etmeye çalışmıştır. Onun çeviride kullandığı 'Doğru dürüst iş, murada erme, kibrine yedirememe, dişini sıkma, can ciğer dost, enselemek, çene çalmak, için için korkmak, çorap örme, dolap kurma, günaha dadanma, akıllarını işleyenler, gözü keskin, iç yarası, uğur sahipleri..' gibi pek çok ifade bunun açık kanıtıdır.

Müellifin, tercüme ve tefsîrinde kullandığı kelimeler büyük ölçüde günümüz Türkçe'sinde kullanılan kelimelerdir. Ancak onlardan çok az bir kısmı bugün kullanımdan kalkmıştır. Tespitlerimize göre günümüz Türkçe'sinde kullanılmayan, yahut çok az kullanılan kelimeler şunlardır: Agâh olmak (uyanık), alâyiş (gösteriş), âram etmek (dinlenmek), barigâh (huzur), berkarar (kararlı), biyhûş (kendinden geçmiş), came (giysi), cürsume (kök), encâm (son, akıbet), hayırhah (hayır isteyen), hayretbahş (ilginç), hevl (korku), hızcân (canı gibi saklama), hisset (cimrilik), iğtişaş (kargaşa), meclub (tutkun), menfur (iğrenç), menkup (talihsiz), mebhut (şaşmış), mev'ut ecel (belirlenmiş ecel), muhakkar (hakir), münkât (teslim), müsalemet (barış), müzmahil (perişan), nahak (haksız), nahvet (gurur), nekahet (hastalıktan sonraki zayıflık), nekbet (talihsizlik), nevmî (ümitsiz), nıgehân (gözleyen), pişuva (önder), şâdımân (neşeli), yave (saçma) ve benzeri..

Ömer Rıza eserinde, Türkçe 'Tanrı' kelimesinin 'Allah' kelimesinin karşılığı olamayacağını, Tanrı kelimesinin mabud ve ilah kelimelerinin karşılığı olabileceğini belirtmesine rağmen,⁹ eserine 'Tanrı Buyruğu' adı verdiği gibi, meâlinde özellikle 'Rab', 'ilâh' kelimelerinin, bazen de 'Allah' kelimesinin karşılığı olarak Tanrı kelimesini bolca kullanır. Örnek: "Sizin mabudunuz (ilâhüküm), O yegane Tanrı'dır (ilâh) ki O'ndan başka Tanrı (ilah) yoktur, Rahman O. Rahîm O."¹⁰ "Bu, Tanrı (Allah) nezdinde daha dürüst, daha makbul."¹¹ "Göklerin Tanrısı (Rabb), arzın Tanrısı, bütün alemlerin Tanrısı, Allah'a hamdolsun."¹² "Hak Teâlâ (Allah), asla oğul edinmedi. Onunla başka hiçbir mabud (ilah) yoktur. Öyle olsaydı her Allah (ilah) kendi yarattıklarını alırdı, ilahların bir takımı bir takımına üstün gelirdi. Hak Teâlâ (Allah), onların

⁹ Bk. Tanrı Buyruğu, I, 10, (2)

¹⁰ el-Bakara 2/163

¹¹ el-Bakara 2/282

¹² el-Câsiye 45/36.

bütün vasıflarından yücedir, münezzehtir.”¹³ “Gökte de Allah (ilâh) olan, yerde de Allah (ilâh) olan Tanrı Odur..”¹⁴ Bu da onun Arapça kelimeleri mümkün olduğunca Türkçe kelimelerle ifade etme isteğinden kaynaklanmaktadır.

5. Tefsir Bölümü ve Özellikleri

5.1. Ayetlere Bütüncül Yaklaşması

Tefsircimiz, ayetleri bütüncül bir yaklaşımla ele alır ve ayetler arasında herhangi bir çelişkinin olmadığına sürekli vurgu yapar ve tefsirde bütüncül yaklaşıma şu şekilde işaret eder: “Her şeyden evvel göz önünde tutulacak esas, Kur’ân’ın muhkem ile müteşabih ayetleri arasında hiçbir ihtilafın bulunmadığıdır. Kur’ân’ın birkaç te’vile ihtimali olan bazı müteşabih ayetlerini te’vil ederken, onları muhkem ayetlerin ifade ettiği prensiplerle karşılaştırmaktır. Yani muhkem ayetleri kitabın temeli bilip, müteşabih ayetleri muhkemlere göre tefsir etmektir. Bunun için de Kur’ân’ı bir bütün olarak tetkik etmeli, bir kısmını diğer kısmıyla karşılaştırarak anlamalı, bir kısmının tefsirini diğer kısmının yardımıyla yapmalıdır. Zira Kur’an hem kendini tefsir eder; hem de o, Mukaddes Kitaplar içerisinde nasıl tefsir edileceğini doğrudan doğruya gösteren, kendi tefsirinin kaidelerini izah eden biricik kitaptır.”¹⁵ Ömer Rıza’nın aşağıda örneklerini vereceğimiz akılcı ve işâri yaklaşımlarında, zaman zaman ayetleri lafızlarından kopardığı söylenebilirse de onun kendi sistemi içerisinde bir bütüncül yaklaşım sergilediği görülür.

5.2. Kavram Açıklamaları

Eserin dipnotlarında yer alan açıklamaların bazen sayfalarca sürdüğü olur. Örneğin Ö. Rıza ‘Din’ ve ‘İslâm’ kavramlarını beş sayfalık bir dipnotta açıklamıştır.¹⁶ İsrâ Suresi ilk ayetini açıklarken İsrâ ve Mirâc ile ilgili beş sayfalık açıklama yapar ve sonuç olarak Mirâc’ın alelade bir rüya değil, ‘ruhânî’ bir hadise olduğunu söyler.¹⁷ Kehf suresi 96. ayetinde geçen Ye’cuc ve Me’cuc’u açıklarken düştüğü dipnotta Musa Carullah’tan dört sayfalık bir bilgi aktarır.¹⁸ “Kur’ân, Hz. İsa’nın maktûl olarak ölmeyeceği, bilakis tabii bir surette vefat ederek Allah’ın katına yükseleceği, aleyhindeki tüm ithamlardan kurtulacağını bildiriyor”¹⁹ dediği Hz. İsa hakkında, Nisâ Suresi 155-158 ayetlere düştüğü 67 ve 68. dipnotlarda beş sayfalık açıklamaya yer verir.²⁰ Hz. Peygamberin ‘ümî’ oluşu ile ilgili olarak beş sayfalık uzun bir açıklama yapar.²¹ Yine Fatiha suresinin tefsirinde ‘Hamd’, ‘Allah’, ‘Rab’, ‘Din günü’, ‘Kulluk’ kavramlarını genişçe açıklar.²² Kısa surelerin tefsirinde uzun açıklamalarda bulunur. Onun kendine özgü yaptığı kavram açıklamalarından bir kaçını burada vermek istiyoruz:

Takva: Ömer Rıza, ‘korunan’ diye meâllendirdiği Müttaki kavramını, ‘fenalıktan, kötülükten sakınan ve vazifelerine son derece riayet eden’ diye açıklar.²³ Örneğin Ahzab suresi ilk ayetinde geçen ‘ittikâ et’ ifadesini de “Ey Peygamber! Allah’a karşı vazifelerini yap..” diye tercüme eder. Yine o, Haşr suresi 18. ayetini şöyle tercüme eder: “Ey iman edenler! Allah’a karşı vazifelerinize dikkat edin! (İttekûllah..)

Savaş ve fitne: İslâm da harbin sırf müdafaa harbi olacağını ve yapılacak bu müdafaa harpleriyle dini tazyiklere son verileceğini söyler²⁴ ve

¹³ Müminûn 23/93.

¹⁴ Zuhruf 43/84.

¹⁵ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, Giriş, I, XLVI-XLIX.

¹⁶ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, I, 111-116.

¹⁷ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 456-460. M. Esed de İsrâ ve Mirâc’ın ruhsal olduğunu savunur. Bkz. M. Esed, *Kur’ân Mesajı*, III, 1337-1339.

¹⁸ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 532-535.

¹⁹ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, I, 122, (36); 222 (67)

²⁰ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, I, 184-188.

²¹ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 629-634.

²² Bkz. *Tanrı Buyruğu*, I, 7-12.

²³ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, I, 16 (3). Nitekim çağdaş müfessirlerden M. Esed de takva kelimesini ‘ilâhî sorumluluk bilinci’ olarak anlamlandırmıştır. Bkz. Muhammed Esed, *Kur’ân Mesajı*, I, 4.

²⁴ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, I, 69, (168)

bu konuda şu açıklamaları yapar: “Nitekim Müslümanlar, ancak tecavüzden kurtulmak ve din hürriyetini kurmak ve korumak için harbetmişler ve sonuna kadar bu durumdan ayrılmamışlardır.”²⁵ “Yine Müslümanlar her zaman, din ve vicdan hürriyetinin temel taşı olan “Dinde zorlama yoktur”²⁶ ayetinin irşadı dairesinde hareket etmişler ve hiç kimseye dinlerini zorla yüklememişlerdir.”²⁷ Allah yolunda harbetmek, nefsi müdafaa için yapılan harptir.²⁸ Aynı konuyla ilgili olarak ‘fitne’ kavramını ‘din namına zulüm ve baskı’ olarak açıklar. Örnek: Fitneden (din namına zulüm ve baskıdan) eser kalmayınca kadar onlarla dövüşün..²⁹ “Fitneye (din namına zulüm ve baskıya) uğramak öldürülmekten beterdir..³⁰ “(Din namına bir) tazyik kalmayınca, bütün din Allah için oluncaya kadar onlarla harbedin..³¹ “Bunu yapmazsanız (birbirinize dostluk göstermez ve yardım etmezseniz) yeryüzünde fitne kopar (müşriklerin cüreti ve tazyiki artar) ve büyük bir fesat olur.”³²

Hoşgörü: Ömer Rıza, İslâm’ın hoşgörüsü farkını anlatırken şunları söyler: İslâmiyet’in istediği şey, diğer dinleri kuran büyük Peygamberlere, yalnızca saygı göstermek ve yalnız onları hoş görmek değildir; onlara inanmak, yani onlara canla başla bağlanmak, onlara en yüksek saygı ve sevgiyi göstermektir. Böyle bir dini, dar kafalılıkla, taassupla veya müsamahasızlıkla itham etmek, elbette en büyük haksızlıktır.³³

Kitap ve Hikmet: (2/129) Kitap, Allah’ın kitabı, O’nun bellettiği sağlam itikatlar, ahlakî faziletler, O’nun desteklediği ve doğrulttuğu ictimaî bildirimler, elhasıl O’nun telkin ettiği hidayetler ve belirttiği tüm hakikatlerdir. Hikmet ise, insanı yararlı iş işlemeye sevkeden, insanın sözü ile özünü, kavliyle emelini birleştiren ilimdir.³⁴

Kalp: (2/248) Tabût’tan maksat kalptir, sekîne ise, ondaki ilimdir. Çünkü kalbe, ‘Hikmet evi, ilim tabutu denilir’ (Rağîb’dan), Bakıyye ise, Hz. Musa ve Harun’dan arta kalan iyilik ve imandır.. Bunların hepsinin kalbe ait oldukları şüphe götürmez.³⁵

Ka’be: (2/148) Kabe, Allah’ın birliğinin kutsî remzi olduktan başka, insanlık birliğinin de ulvî timsalidir..Haceru’l-Esved de, bir anıt olarak.. ilahî melekûtun köşe taşı sayıldığı için öpülür..³⁶

Zikir: (2/152) İnsanın Allah’ı anması O’nun yolunda tam tevazu içerisinde yürümesi, Allah’ın insanı anması ona karşı lütuf ve ihsanlarını bereketlendirmesidir.³⁷

Allah’ın Hududu: (2/187) Allah’ın hududu, Allah’ın çizdiği sınırlar, yasak bölgelerdir.³⁸

Rûh: (17/85) Sana vahyi (ruh) sorarlar.. Ayette geçen ruh, vahiy ve ilham manasınadır. Bu ayetten önce ve sonraki ayetlerde söz konusu edilen vahiy olduğu için, kelimeyi ruh diye değil, vahiy diye tercüme ettik. Kur’ân’a da 42/52 de Ruh denilmiştir.³⁹

²⁵ Bkz. Tanrı Buyruğu, Giriş, I, CC.

²⁶ el-Bakara 2/256 Adı geçen (2/193) ayetteki ‘fitne’ kelimesini M. Esed de ‘artık zulüm ve baskı kalmayınca kadar..’ diye anlamlandırmıştır. Bkz. Muhammed Esed, Kur’ân Mesajı, I, 55.

²⁷ Bkz. Tanrı Buyruğu I, 92-93 (246).

²⁸ Bkz. Tanrı Buyruğu I, 87 (228).

²⁹ Bkz. el-Bakara 2/193.

³⁰ el-Bakara 2/217

³¹ el-Enfâl 8/39.

³² el-Enfâl 8/73.

³³ Bkz. Tanrı Buyruğu, Giriş, I, CXCVIII.

³⁴ Bkz. Tanrı Buyruğu, I, 51 (117); I, 98 (262)

³⁵ Bkz. Tanrı Buyruğu, I, 89-90. (236,237)

³⁶ Bkz. Tanrı Buyruğu, I, 57-58 (134)

³⁷ Bkz. Tanrı Buyruğu, I, 58 (135)

³⁸ Bkz. Tanrı Buyruğu, I, 67 (164)

³⁹ Bkz. Tanrı Buyruğu, II, 471 (24) M. Esed de benzer şeyleri söyler. Bkz. Muhammed Esed, Kur’ân Mesajı, II, 576.

Melek ve Cin: Melekler, tabiat kanunlarının ifade bulduğu vasıtalarlardır.⁴⁰ İnsanlığı iyiliğe ve fazilete sevkeden vasıtaya melek; fenalık ve süfliyata sevkedene ise şeytan deriz.⁴¹ Kur'ân'a göre melekler manevî varlıklardır ki, onlar Yüce Allah'ın emirlerini icrâ, yahut O'nun hükümlerini ifa ederler. Meleklerin kanatlarından maksat, uçmaya yarayan organ değil, sahip oldukları kuvvettir. Nitekim Arapça'da cenah, kuvvet ve kudret manasına da gelir.⁴² K. Kerimde cinlerden murat, fenalığı, kötülüğü temsil eden mahlukat, insanı kötülüğe sevkeden her şeydir.⁴³

3/124 Meleklerin yardımı, müminlerin kalbine gelen kuvvet, düşmanların içine giren korku ile tecelli etmişti. Kur'ân'ın hiçbir yerinde meleklerin bizzat savaştıklarından bahsedilmez, melekler müjde vermek, kalpleri itminan ile doldurmak için gönderilir.⁴⁴

2/102 Babil'deki iki melek Harut ve Marut: Onlara sihir öğretilmemiş, onlar da kimseye sihir öğretmemişlerdir.. Ama insanlar onlara sihir nispet etmişlerdir..⁴⁵

22/53 Şeytanın vesvesesi, hakikat düşmanlarının muhalefetinden başka bir şey değildir.. Kötü insanların çirkin telkinleridir.. 43/37 Şeytanları, herhalde onları yoldan çevirirler.. Bu şeytanlar, kötü arkadaşlardır.⁴⁶

Cennet ve Cehennem: (76/5) İnsanların iyileri, kâfur katılmış bir kadehten içerler.. Bir şeyi örtüp bürüyen anlamına gelen kâfur kelimesi, ilâhî aşk camından içenlerin, içlerinde dünya sevgisinden, dünya arzusundan bir şey kalmayacağını ifade eder. Bu hal, insanın ruhî tekamülünde birinci merhaleyi teşkil eder..⁴⁷ 76/17 Onlara zencebil katılmış bir kadeh içirilecek.. 'Zencebil' kelimesi dağa yükselmek manasındadır. Günahların şerrinden, zehirden kurtulmak ile tam sıhate kavuşmak arasında iki merhale vardır. Birincisinde günahların şerri ve zehri zail olur, tehlike bertaraf edilir. Fakat ruhânî varlığın uğradığı zaaf birdenbire zail olmaz. Onun için ikinci merhale nekahet devridir. Hastanın kuvvet ve hayatiyete kavuştuğu devirdir. Bu sayede vücut yeniden kuvvet bulur. Yürümeğe muktedir olduktan başka dağlara tırmanacak derecede afiyet kesbeder ve şahikalara varmak kuvvetini hisseder. Zencebil ile karışmış kadehi içmekten murat budur.. Ruhânî teâlînin ikinci merhalesi de manevî dağlara tırmanmadır..⁴⁸

6/128, 11/102 Cehennemde ebedî kalma meselesi: Ayetlerdeki istisna cehennem azabının ebedî olmadığını gösterebilir. Şöyle ki, cennetteki kalma süresi söz konusu edilirken, bir sonraki ayette 'Bunun ardı arkası kesilmeyen bir atıyye' olduğu özellikle zikredilerek cennetteki ebediyetin mahdut olmadığına işaret edilmiştir. Cehennemde kalma süresinden bahsedilirken, 'Tanrının dilediği hariç' denildikten sonra, Tanrı'nın dilediğini kudretle yaptığını anlatan sözler gelmektedir.. Nitekim hadisler de bunu teyit etmektedir: "... Bir gün gelecek cehennem kısa bir zaman için yeşillenen, sonra kuruyan bir tarlaya benzeyecektir." "Bir gün gelecek cehennemde bir tek insan kalmayacaktır." Kenz, VII, 245) Hz. Ömer de, "Cehennemdeki günahkarlar, çölün kumları kadar sayısız olsalar da, bir gün gelecek hepsi oradan çıkarılacaktır." Kur'ân'ın cehennemde ebedî kalınacağını bildiren 4/168, 33/65,

⁴⁰ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, I, 23 (33)

⁴¹ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, I, 64 (151)

⁴² Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 682 (1) M. Esed de aynı şeyleri söyler. Bkz. Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, II, 886.

⁴³ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 884 (1)

⁴⁴ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, I, 135 (61); 297 (5); 317 (12). M. Esed de aynı şeyleri söyler. Bkz. Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, I, 114.

⁴⁵ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, I, 43 (96)

⁴⁶ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 548 (22); 560 (5); 763 (8)

⁴⁷ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 897 (3). M. Esed de şöyle der: 'Sembolik ilâhî bilgi içeceği son derece tatlı, hoş kokusuna bir işaret.. Bkz. M. Esed, *Kur'ân Mesajı*, III, 1216.

⁴⁸ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 898-899 (5)

72/33. ayetlerindeki ebedilikten kasıt pek uzun bir süre olma ihtimali vardır...⁴⁹ 69/30-32 "Onu tutun zincirle bağlayın. Sonra alevli ateşe atın. Daha sonra onu yetmiş arşın boyunda zincire sarın.." Ayetteki zincir, dünyaya müfrit düşkünlüktür. Ayaklara takılan zincirler, insanları doğru yoldan alıkoyan ihtiraslardır. Bu dünya hayatının zinetleri, şehvetleri, alevli ateşlerdir. Yetmiş arşın boyundaki zincir, insanın vasatı ömrüdür.⁵⁰

Yine kıyamet ve azapla ilgili pek çok ayeti açıklarken, bunların öncelikle bu dünya hayatında inkarcı kafirlerin üzerine kopan kıyamet ve azaplara işaret ettiğini belirtir.⁵¹

Cennetteki tahtlar, altınlar, bilezikler, ipeklerin bu hayatta yapılan iyiliklerin ruhânî mükafatları olduğunu söyler.⁵²

37/45-47 Ayetlerdeki cennet nimetlerinin tüm bu tarifleri, bunların maddî değil, fakat ruhânî olduğunu gösteriyor..⁵³ Yine kesin olan bir nokta Kur'ân'ın hiçbir yerinde ahiret hayatında zevciyet münasebetleri olacağından bahsedilmemiştir. Onun, erkek ve kadınlara vadettiği nimetler, mahiyet itibarıyla bu maddî hayatın nimetlerinden ayrıdır.⁵⁴ Ayet (39/20) ahiret hayatının devam eden bir terakki hayatı olduğunu göstermektedir.. İslâm dininin tasvir ettiği cennet, bu nihayetsiz terakki ve faaliyet yurduudur.⁵⁵ Kur'ânda geçen cennet hayatına ait açıklamalar temsilîdir. Cennet nimetlerinden 'temiz güzel kadın' olarak tasvir olunma sebebi, temiz seciyelerin ve güzel işlerin mükafatının, daha çok kadın şekline yaraşmasıdır..⁵⁶

7/45 A'râf, Allah'ın peygamberleri ile doğruluk ve iyilikten şaşmayan müminlerin durdukları yüksek mevkilerde duran, cennetlik ve cehennemlikleri bilen irfan ehlidir.⁵⁷

Sûr'a üfürülmesi: (6/73) Suretlere üfürülecek ve bunlar hakikat olacaktır. Buna göre kıyamet gününde her şeydeki asıl hakiki mana tezâhür edecektir. Ben bu görüşü tercih ediyorum.⁵⁸

26

Görüldüğü üzere Ömer Rıza, Kur'ân kavramlarının içini, kendi sistemi içerisinde, özellikle ayet ve daha genel anlamda Kur'ân bütünlüğü içerisinde doldurmaya çalışmıştır. O kavramlara bir takım anlamlar yüklerken daha çok akılcı bir yaklaşım izlemiştir. Onun bu açıklamalarında zaman zaman, batını yorumlara da yer verdiği olmuştur.

5.3. Peygamber Kıssaları İle İlgili Açıklamaları

Onun Kur'ân'da anlatılan Peygamber kıssalarındaki olağanüstülükleri, rasyonalist yaklaşımlarla ele aldığını görmekteyiz. Bunu şu örneklerde görmek mümkündür:

Hız. Adem ile eşinin yaratılışı: 4/1 Nefis, ruh can ve cevher manalarına gelir. Ayette son mana kastedilmiştir. Buna göre, kadın erkek insanlar aynı cevherden yaratılmışlardır. Bu da insan cinsinin birliğini ve kadın erkek eşitliğini gösteriyor. Kadının, erkeğe ait eğe kemiklerinin birinden yaratıldığı nazariyesinin Kur'ân'da yeri yoktur.⁵⁹

⁴⁹ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, I, 374-375 (24). M. Esed de aynı görüşleri paylaşır. Bkz. M. Esed, *Kur'ân Mesajı*, I, 254; III, 957-958.

⁵⁰ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 878 (6) M. Esed de zincire vurulmanın, "...kendilerini sorumsuzca çarpık yaşama tarzlarına teslim edenlerin içine düştükleri ruhsal tutsaklığı dile getiren mecazi bir ifade" olduğunu söyler. Bkz. M. Esed, *Kur'ân Mesajı*, I, 484.

⁵¹ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 904, 906, 908, 910, 911, 940, 945..

⁵² Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 482 (13)

⁵³ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 700-701 (9) M. Esed de şöyle der: Cennetin güzelliklerinin maddî nitelikte olmayışı, tanımlarının çeşitliliğinden de anlaşılmaktadır. M. Esed, *Kur'ân Mesajı*, III, 1218.

⁵⁴ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 701 (10)

⁵⁵ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 720 (4).

⁵⁶ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 810 (3)

⁵⁷ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, I, 258, 266 (31) M. Esed de bu kavramı, 'eğriyi doğruyu ayırt etme gücü, yetisi olan' diye çevirmiştir. Bkz. M. Esed, *Kur'ân Mesajı*, I, 279-280.

⁵⁸ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, I, 237 (27)

⁵⁹ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, I, 151 (1)

H. Nuh'un Ömrü: 29/14 Ayet Hz. Nuh'un kavmi arasında bin seneden elli sene eğleştiğini anlatıyor.. Hz. Nuh'un çok uzun yaşadığı ihtimal dahilinde ise de, asıl murat onun telkin ettiği dinin ömrüdür.⁶⁰

Nûh Tufanı: 7/58-64 Tufan, Nuh kavminin yurduna münhasırdı, K. Mukaddes'in de anlatmak istediği gibi bütün dünyaya şamil değildi.⁶¹

Yüz yıl uyuyan adam kıssası: 2/259 Bu Hizkıyal (Hezekiel) peygamberin rüyasıdır. Yahudilerin toparlanıp, tahrip edilen Kudüs'ü yeniden inşa etmeleri bir asır sürmüştü. Esasen Peygambere ait yiyecek ve içeceğin değişmemesi de bütün hadisenin remzî olduğunu göstermeye kafidir.⁶²

H. Zekeriya'nın üç gün konuşmaması: 19/10 Ayette söz konusu edilen Hz. Zekeriya'nın üç gün konuşmamasından murat, bütün vaktini ibadetle geçirmesidir. Onun için o, kavmine Hak Teâlâ'yı tenzih ve tesbih etmelerini bildirmişti. K. Mukaddes, Zekeriya'nın bu müjdeyi alınca, dilinin tutulduğunu söyler, K. Kerim bu iddiayı reddeder.⁶³

H. Davud'a Kuşların Müsahhar Kılınması: 21/ 79 Biz Davut ile birlikte Allah'ın şanını tenzih eden dağları da, kuşları da Davud'a müsahhar kıldık.. Kur'ân, bir çok ayetinde gökte ve yerde olan her şeyin insana müsahhar olduğunu beyan eder. Bunun anlamı, her şeyin insanın yararına olmasıdır. Dağların Hz. Davut ile birlikte Allah'ın şanını takviye etmesini esas kılarak bir takım hikayeler uydurmaya lüzum yoktur. Çünkü Allah'ın şanını tenzih etmeyen hiçbir şey yoktur.. Dağların tesbih ve tehlili, onların Davud'a eğilmesini temsil eder.⁶⁴

H. Davud'a Gelen Davacılar: 38/24 Ayette geçen ve duvarları tırmanarak Hz. Davud'un yanına girenler, onun düşmanları idiler. Onların niyeti davalarının hallini istemek değil, Davud'u öldürmekti..⁶⁵

H. Süleyman'a Kuş Dili Verilmesi: 27/16 Ayette geçen 'kuş dili'nden maksat, kuşların taşıdıkları mektuplardır..⁶⁶

H. Süleyman'ın Cin Ordusu: 27/17 Hz. Süleyman'ın ordusu içindeki cinlerden maksat, bir takım iri cüsseli yabancılarıdır.⁶⁷ 46/29 Hani Biz, Kur'ân'ı dinlemek üzere sana, cinden birkaç kişiyi göndermiştik.. Buradaki cinlerin insan oldukları anlaşılıyor. Zaten kitap da insana gönderilmiştir.. Cin kelimesi, insanlar hakkında da kullanılır. İhtimal ki burada söz konusu edilen cinler, Arap olmayan ve Hz. Peygamberle görüşmeye gelen insanlardı..⁶⁸

H. Süleyman'la Konuşan: 27/18 Ayette konuşan bir karınca değil, Nemle kabilesine mensup olan bir kadındır.⁶⁹

H. Süleyman'ın Hüdhüdü: 27/21 Ayette geçen Hüdhüd, çavuşkuşu değil bir adam adıdır..⁷⁰

27/82 Ayette geçen 'Dabbetü'l-Arz' bir kavimdir.⁷¹

H. İbrahim'in kuşları: 2/260 İbrahim dört kuş alıp onları ehlileştirmişti. Onlar dağ başlarında bile olsalar, İbrahim'in sesini duyunca koşup ona gelirdi..⁷²

⁶⁰ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 624 (3)

⁶¹ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, I, 270-271 (40) Esed de, Muhammed Ali'nin Kur'ân tercümesine dayanarak aynı şeyleri söyler. Bkz. M. Esed, *Kur'ân Mesajı*, I, 283-284.

⁶² Bkz. *Tanrı Buyruğu*, I, 94 (251)

⁶³ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 496 (3) Esed, Razî tefsirinden Ebû Müslim'e izafeten yaptığı alıntıda, buradaki konuşmamanın, dilsiz kılınma olmayıp manevî nitelikli olduğunu nakleder. Bkz. M. Esed, *Kur'ân Mesajı*, I, 96-97.

⁶⁴ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 529 (22); 674 (3) Esed de benzeri şeyleri söyler. Bkz. M. Esed, *Kur'ân Mesajı*, II, 658-659.

⁶⁵ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 710 (4)

⁶⁶ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 601 (1)

⁶⁷ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 601 (2); 675 (7); 713 (11)

⁶⁸ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 783 (2)

⁶⁹ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 601 (3)

⁷⁰ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 601 (6)

⁷¹ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 607 (10)

⁷² Bkz. *Tanrı Buyruğu*, I, 94-95 (252)

Hız İbrahim'in Ateşe atılması: 21/69 Biz de: Ey ateş, İbrahim'e karşı soğuk ol, selamet ol, dedik.. Hz. İbrahim'in müşriklere ait putları kırıp geçirmesi, kendisine karşı muhalefet ve asabiyet ateşlerini yakmıştı. Fakat bu ateşler İbrahim'e dokunmadı ve onu etkilemedi, İbrahim huzur ve selamet içinde kaldı..⁷³

Hız Yusuf'un Gömleği: 12/84 ..gözleri dola dola ağladı. (vebyazzat aynâhü) Buna göre bu tabire dayanarak Hz. Yakub'un kör olduğunu iddiaya mahal yoktur.. Sonraki ayetlerde de Yusuf'un gömleğinin Yakub'un gözlerine sürülmesi değil, gözünün önüne konması istenmiş (alâ vechi ebî), 'Ye'tî başîrâ' ifadesi de, Yusuf'un hayatta olduğunu görüp anladığı anlamındadır. 'Rîh' kelimesi de koku anlamından ziyade, burada devlet, güç kuvvet anlamındadır. Buna göre ayetin anlamı, 'Emin olun ki ben Yusuf'un devletini görüyorum, şeklindedir..⁷⁴

Hız Musa'nın Hz. Şuayb'in Yanında Kaldığı Süre: 28/28 Ayette Musa'nın Şuayb'in yanında anlaşma gereği sekiz yıl kaldığı ve sonra bunu on yıla tamamladığı belirtiliyor. Burada daha derin bir işaret de Hz. Peygamberin hayatının Hz. Musa'ninkine benzeridir. Nitekim o, Medine'de sekiz sene kalıp Mekke'yi fethetti ve Medine'de on yıl kalıp sonra vefat etmiştir..⁷⁵

Musa'nın ateş görmesi: 20/10 Bu, onun ilahî vahyi telakki etmesinin mukaddimesi idi. Ateş, harp ve cidali remzeder (5/64 bk). Hz. Musa'nın ateş görmesi de, onun Firavun'la vukubulacak mücadelesine, yahut İsrailoğullarının mukaddes arzda ikamet eden kabilelerle mücadelesine işaret eder. Musa'dan ayakkabılarını çıkarmasının istenmesi ise, kalbini mal ve evlat sevgisinden boşaltmasıdır..⁷⁶

Hız Musa'nın asası: 20/20-23 Asası, onun kavmi; asanın canlanması, kavminin canlanması; elinin bembeyaz olması, en kuvvetli burhanları irat etmesidir..⁷⁷ 2/60 Asanı taşa vur, yani kavmini alarak kayaya doğru yürü..⁷⁸

34/14 de geçen Hz. Süleyman'ın asası da onun saltanat ve hakimiyetini, asayı yiyen kurt ise, Süleyman'ın saltanatını parçalayan oğlunun idaresizliğini ve zayıflığını remzeder..⁷⁹

Tur'un muallakta durması: 2/63 Kur'an'da dağın fezada, İsrailoğullarının tepesinde muallakta durduğunu ifade edecek hiçbir şey yoktur..⁸⁰

Hız İsa'nın Babasız Dünyaya Gelişi: 19/19 Genel eyilim, Hz. İsa'nın babasız doğduğudur. M. Muhammed Ali'nin görüşü ise şöyledir: Meryem'e henüz bir insan dokunmamıştı. Fakat onun daha sonra, mana aleminde bu müjdeyi aldıktan sonra, evlenmediğini gösteren bir şey yoktur. İncil'deki bilgiler de bu doğrultudadır (Matta 1/ 24-25; 13/55) Hadiste de "Meryem, her kadın nasıl gebe kalırsa, öylece gebe kaldı" deniliyor..⁸¹

Hız İsa'nın Küçük Yaşta Konuşması: 19/27 Hz. İsa'nın küçük bir çocuk iken değil, peygamberlik derecesine yükselmiş bir çağda kavminin yanına gelip konuşmuştur.. Buna göre Hz. Meryem, çocuğunu Doğurur Doğurmaz kavmine dönmemiştir.. Hz. Meryem'in onu taşıyarak getirmesi, onu

⁷³ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 528 (20); II, 626 (5) Esed de benzeri şeyler söyler. Bkz. M. Esed, *Kur'an Mesajı*, II, 656-657.

⁷⁴ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, I, 391-392 (24); 393 (27-29) Esed'in Razi'den aktardığı benzer açıklamalar için bkz. M. Esed, *Kur'an Mesajı*, II, 477.

⁷⁵ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 613 (3)

⁷⁶ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 507 (6-7) Esed de, Hz. Musa'nın ateş görmesini, onun manevî bir yol göstericiye ihtiyaç duyduğunun sembolik bir anlatımı olduğunu söyler. Bkz. M. Esed, *Kur'an Mesajı*, II, 625.

⁷⁷ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 508 (9-10) Benzer bir yorum için bkz. M. Esed, *Kur'an Mesajı*, II, 627.

⁷⁸ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, I, 29 (59) (M. Muhammed Ali'den)

⁷⁹ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 676 (9).

⁸⁰ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, I, 31 (65) Esed de 'Sina dağını üzerinize şahit tutarak..' diye çevirir. Bkz. M. Esed, *Kur'an Mesajı*, II, 627.

⁸¹ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 497 (6-7)

kucağında taşıyarak getirmesi anlamına gelmez, onu bir hayvan üzerinde taşıyarak getirdiğini ifade eder.⁸²

Hiz. İsa'nın çamurdan kuş yapması, ölümleri diriltmesi: 3/49 Burada kuş, ruhanî ufuklarda uçan insanı temsil ediyor.. Peygamber, ruhen ölmüş insanları yeniden hayata döndürür. Ayetteki anlatım mecazîdir.⁸³

Hiz. İsa'nın ölümü: 3/59 Ayetler Hz. İsa'nın maktûl olarak ölmeyeceği, bilakis tabii bir surette vefat ederek Allah'ın katına yükseleceği, aleyhindeki tüm ithamlardan kurtulacağını bildiriyor.. Bu konuda 4/155-158 ayetlere düştüğü 67 ve 68. dipnotlarda beş sayfalık açıklama yapmıştır.. Öldürülen, yahut öldürüldüğü sanılan kişinin Nisa 153-157. ayetlere göre Hz. İsa olması muhtemeldir.⁸⁴

Hiz. Peygamberin Masumiyeti: 40/55 Her günaha karşı Allah'ın himayesini dile.. Hz. Peygamber kendisi masumdur, o insanları günahlardan kurtaran bir insandır. Onun günah istiğfar etmesi, her türlü günahı işlemeye karşı Allah'ın korumasını dilemek manasındır.. 48/2 Allah önceden sana isnat olunan, sonradan sana isnat olacak kusurları yarlıgıdır.. Önceden isnat olunan kusurlar, müşriklerin Hz. Peygambere türlü türlü isnatlarla bulunmaları; sonradan isnat olacak kusurlar ise, bilahare İslâm düşmanlarının ona karşı uyduracakları bütanlardır..⁸⁵

Müellifin yaptığı bu akılcı açıklamaların bir kısmı, geleneksel yaklaşımlara aykırı olsa da bunlar, daha önceden pek çok ilim adamının seslendirdiği görüşlerdir. Yani Ömer Rıza, bu yaklaşımları, büyük ölçüde ilk defa söyleyen kişi değildir. Onun bu yaklaşımlarında, geleneksel nakilciliğin karşısında oluşan, daha rasyonalist bir yaklaşımın hakim olduğu yetiştiği dönemin etkisi açıkça görülür. Bu açıklamalarda, yararlandığı batılı kaynakların etkisinin olduğu da söylenebilir.

5.4. İşârî Açıklamaları

Müfessirimiz, zaman zaman işârî⁸⁶ yorumlar yapar. Bu yorumlar, tasavvufî açıklamalardan çok batınî manalardır. Bu konuda şu örnekler bakabiliriz:

Kehf suresinde⁸⁷ anlatılan Kehf kıssasında herhangi bir olağanüstülüğün olmadığını belirttiğinden sonra, kıssayı Hıristiyanlık tarihine tatbik ederek şu açıklamalara yer verir: Ashab-ı Kehf'in mağaraya sığınmasının, Hıristiyanlıktaki ruhbanlığa; onların mağarada uykuya dalmalarının, Hıristiyanlığın duraklamasına; onların uykularında sağa sola çevrilmelerinin, Hıristiyanlığın sağa sola dünyanın dört bir yanına yayılmasına; mağaranın ağzının kuzeye doğru olmasının, Hıristiyanlığın yeryüzünün kuzeyi olan Avrupa'da yayılmasına; gençlerin mezarı üzerine meşit yapılmasının, Hıristiyanlık tarihinde azizlerin kutsama adetine; gençlerin mağarada üç yüz küsur yıl kalmalarının, Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğunun baskısı altında kaldıkları üç asırlık süreye işaret ettiğini söyler.⁸⁸

13/15 Göklere ve yerde ne varsa kendileri de, gölgeleri de, isteyerek istemeyerek, sabah akşam Allah'a secde ederler.. Maksat, her şeyin ilâhî

⁸² Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 498 (10-15) Benzer bir yorum için bkz. M. Esed, *Kur'an Mesajı*, II, 613.

⁸³ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, I, 121 (33) (M. Muh. Ali'den) Esed de, Hz. İsa'nın kuş yapmasını, kavminin kaderlerinin suretini yapma olarak tercüme eder ve yorumunu bu tez üzere bina eder. Bkz. M. Esed, *Kur'an Mesajı*, I, 98-99.

⁸⁴ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, I, 34-35 (70) (M. Muhammed Ali'den); 122 (36); 184-188 (67-68).

⁸⁵ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 736-737 (13); 791 (2)

⁸⁶ İşârî Tefsir, yalnız süluk erbabına açılan ve zahir mana ile bağdaştırılması mümkün olan bir takım gizli anlam ve işaretlere göre Kur'an'ın tefsiridir. Daha açık ifadeyle; Allah Teala'nın görüş ufuklarını aydınlatması ile Kur'an'ın sırlarına vakıf olan, yahut Cenab-ı Hakk'ın ilham ve fetih yolu ile zihinlerine ince / dakik manalar ilka ettiği süluk ve mücahede erbabı ilim ehli kişilerin, zahirine uygun düşecek şekilde, ama zahiri manasının dışında Kur'an'ı tefsir etmesidir. Bkz. Zehebî, *el-Burhân*, III, 18; Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, s. 19

⁸⁷ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, 18/9-26

⁸⁸ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 477-481, (4-12)

kanuna tabi ve muâfi olduğunu anlatmaktadır. Ayetteki gölgelerden kasıt, insanların amelleridir.⁸⁹

17/13 Her insanın yaptıklarını, işlediklerini kendi boynuna doladık. Kıyamet günü, onun apaçık bulacağı bir kitabı çıkaracağız.. Ayet, yapılan her işin, onun yapanın boynuna dolanacak bir iz bıraktığını anlatıyor. Bütün bu izler, kıyamet günü insanın karşısında apaçık bir kitap gibi çıkacaktır. İnsanın bütün hareketlerini, bütün amellerini kaydeden kitap, o hareket ve amalin tesirleri ve izleridir; kitap budur.⁹⁰

20/106-108 Ayetlerde geçen dağlardan kasıt, muhalefet ve husumet dağlarıdır.⁹¹ 28/88 Dağları görürseniz, onları yerinde durur sanırsınız. Halbuki bulutların uçuşu gibi geçerler.. Bu dağlar, Peygamberin uğradığı dağ gibi muhalefetleri remzeder.. Nitekim asla yerinden oynamaz sanılan bu muhalefet dağları bir nefeste eriyip gitti..⁹²

21/31 Kafir olanlar görmüyorlar mı ki, göklerle yer kapalı iken Biz onları açtık.. Göklerle yerin kapanmasından murat, Hz. Peygamberin zuhurundan önce ilâhî vahyin bir süre kesilmesi; açılması ise vahyin gelmesine işarettir. Nitekim tabiat aleminde de yağın yağmurların yeryüzünü açtığını görürüz.⁹³ 41/39 Allah'ın ayetlerinden biri de yeryüzünü kupkuru görmenizdir. Biz, onun üzerine yağmuru yağdırınca yer kımıldanır, kabırır... Kupkuru arza yağmur yağması, ilâhî vahyin inmesini remzeder.. Yağmur nasıl yeryüzüne can verirse, ilâhî vahiy de insanların kalplerine taze hayat verir.⁹⁴

22/1 Ey insanlar! Tanrınızın cezasından sakının! Beklenen saatin sarsıntısı ne müthiş bir şeydir.. Kur'ân'da geçen 'saat' kelimesi mutlaka kıyameti ifade etmez. Bu dünyada suçluların uğradığı akıbeti, suçluların cezaya çaracakları anı da ifade eder. Nitekim burada hak ve hakikat muhaliflerinin sonlarından bahsedilmektedir. Çünkü kıyamet günü çocuğunu emziren analar veya gebe kadınlar yoktur.⁹⁵

24/36 Ayette Müslümanlık ilâhî nura benzetilmiştir. Bu nur, bütün dünyayı aydınlatacak nurdur.. Nuru yaktığı söylenen mübarek zeytin ağacı ise İslâmîyetin remzidir. Nasıl ki incir ağacı Museviliği remzeder. İslâmın nurunu yakan ağaç ne Doğuludur, ne de Batılı. Çünkü İslâmîyet Doğuyu da aydınlatacaktır, Batıyı da..⁹⁶

25/46 Sonra gölgeyi azar azar Bize doğru çektik.. Arabistan'da hidayet güneşi doğmuştu. Karanlık gölgeler birer birer kalkacaktı. Fakat bu gölgeler de, madde aleminde olduğu gibi ansızın zail olmayacak, azar azar ortadan kalkacaktı.⁹⁷

25/53 Biri tatlı ve susuzluğu giderici, diğeri tuzlu ve acı iki deryayı birbirine karışmadan aktıran.. Burada söz konusu edilen iki derya müminlerle kafirleri remz ediyor. Müminler tatlı sulu deryaya; kafirler, tuzlu ve acı sulu deryaya benzetiliyor. Bunların ikisi de bu dünyada yanyana yaşarlar, öyle de yaşayacaklar.⁹⁸

36/14 Ayette daha evvel gönderildikleri söylenen iki peygamberden maksat Hz. Musa ile Hz. İsa; bunları takviye eden üçüncü peygamber ise Hz. Muhammed'dir..⁹⁹

36/39 Kamerin inceliği ve eğri görünüşü, hakikatleri tasvir ediyor. Çünkü onlar da bazen böyle görülebilir. Fakat çok geçmeden dolunay gibi

⁸⁹ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, I, 400 (7)

⁹⁰ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 461 (6)

⁹¹ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 516 (13)

⁹² Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 609 (11)

⁹³ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 524 (9)

⁹⁴ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 747 (12)

⁹⁵ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 538 (1); 651 (2); 827 (1)

⁹⁶ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 569-570 (12-13)

⁹⁷ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 581 (12)

⁹⁸ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 582 (16)

⁹⁹ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 690 (4)

parıl parıl parlar.. 54/1 Saat yaklaştı ve ay yarıldı.. Kamerin yarılması olayı, bir çeşit ay tutulmasını andırıyor. Bunda kamer ikiye yarılmış gibi görünmüş, bir kısmı ışıldamakta devam etmiş, bir kısmı da kapkaranlık kalmış. Bu tabii hadisenin asıl mahiyeti ne olursa olsun, onun tazammun ettiği mana çok derindi. Şöyle ki, kamer Arap müşriklerinin timsali sayılırdı. Hz. Peygamberin bu semavî olaya işaret eden parmakları, Arap şirkinin cephesinin yarılmış olduğunu gösteriyordu.¹⁰⁰

41/53 Biz, onlara çok geçmeden, ayetlerimizi (uzak) ufuklarda da, kendi öz canlarında da göstereceğiz.. Ayette geçen 'afâk' (ufuklar), Müslümanlığın her tarafa intişar edeceğini; 'enfüs' (öz canlar) ise, onun Araplar arasında da yayılacağını gösteriyor. Mekke devrinin ilk yıllarında inen bu ayetin ihtiva ettiği ilâhî müjde, çok geçmeden aynen tahakkuk etmiştir..¹⁰¹

42/17 Kitabı hak ile vahyeden, mizanı indiren Allah'tır.. Mizan, kanundur, şeriattır. Onunla insanların hukuk ve vazifeleri tartılır. Kur'ân'da maddî şeylerin nasıl ruhanîleştirildiğine dikkat edilmelidir. Bu noktanın anlaşılması, Kur'ân'ın dilini anlamaya yardım eder.¹⁰²

42/32 O'nun ayetlerinden biri de, denizde dağlar gibi yürüyen gemilerdir.. Anlaşılan ayette söz konusu edilen gemi, Mekkelilerin, çarpılmak, parçalanmak üzere olan mukadderat gemisidir..¹⁰³ 51/1-4 Savurup kaldıranlara, yükleri yüklenenlere, kolaylıkla koşanlara, işi ayıranlara bakın.. Birinci ayet, Hz. Peygamber tarafından getirilen hakikatin savrulup yayılacağına; ikincisi, bu hakikati kabul edip onu taşıyan ve her biri bir hakikat taşıyıcısı olan ashaba; üçüncüsü, İslâmiyet'e içi açılıp onu kabule koşanlara; dördüncü ayet, Kur'ân'ı parçalara ayırıp bir kısmını kabul edip bir kısmını kabul etmek istemeyenlere işaret etmektedir..¹⁰⁴

67/19 Onlar tepelerinde kanatlarını açarak kapayarak uçan kuşları görmüyorlar mı? Onları tutan esirgeyici Tanrı'dan başkası değildir.. Kuşları tutmaktan murat, Müslümanlarla Müşrikler arasında vukubulacak muharebelere işaretir. Kuşlar, orduları takibeder ve harp sahnelerinde ölenlerin etlerini yerlerdi. Bu suretle kuşların tutulmalarıyla Müşriklerin mağlup edilerek azaplarının geciktirildiği haber veriliyor..¹⁰⁵

53/1 Yıldız batmış zaman bak! Batan yıldızdan murat, Hz. Peygambere muhalefet edenlerin akıbetine işaretir.. Yine pek çok ayette geçen yıldızın, güneşin, ayın, gündüzün parlamasından murat Hz. Peygamberin ilâhî vahiyle gelip insanlığı aydınlatması; onların kararlı batması ve gecenin zuhuru ise, şirk ve cehaletin sonunun gelmesine işaretir..¹⁰⁶

2/50 Firav'nun denizde boğulması: Akılcılara göre, Kadim Coğrafyada Kızılderiz'in kuzey ucunda adalar vardı. Denizin sığlığı ile ve bir de cezir olayı ile İsrailoğulları o uçtan geçmiş, sonra med olayı ile Mısırlılar boğulmuştu..¹⁰⁷

2/65 Maymunlar şekline girin. 7/166 Maymunlar gibi olun.. Onların sureten değil, kalplerinin değişerek maymunlaştığını ifade eder..¹⁰⁸

Buraya kadar verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere Ömer Rıza, yaptığı bu yorumlarda, eserini kaleme aldığı dönemin şartlarına uygun olarak daha akılcı bir yaklaşım sergilemiş, ilk etapta olağanüstü gibi görünen pek çok anlatıma 'temsili/sembolik' anlatım olarak yaklaşmıştır. O bu kabil görüşlerini direkt olarak M. Muhammed Ali'ye ve dolaylı olarak da (Ebû Müslim el-

¹⁰⁰ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 693 (11); 818 (1); 892 (3)

¹⁰¹ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 749 (16)

¹⁰² Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 753 (8)

¹⁰³ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 756 (13)

¹⁰⁴ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 805-806 (1)

¹⁰⁵ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 870 (5)

¹⁰⁶ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 813 (1); 916 (1); 917 (2); 918 (1)919 (1); 928 (1).

¹⁰⁷ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, I, 27 (50) (Seyyid Ahmed Han Tefsiri'nden) Benzer açıklamalar Esed'de de var. Bkz. II, 747-748.

¹⁰⁸ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, I, 32 (67), I, 209 (39) Esed de bu dönüşümün bedenen değil, ruhen olduğunu söyler. Bkz. Esed, I, 307-308.

İsfehânî 254/323 başta olmak üzere) Mutezilî yorumlara dayandırır. Onun benzer yorumlarını, kendisinden elli yıl kadar sonra vefat etmiş olan Muhammed Esed'in (1900-1992) meâl-tefsirinde de bol miktarda görmemiz mümkündür..

5.5. Bilimsel Açıklamaları

Tefsirinde bilimsel açıklamalara yer verir. Onun yaptığı bu açıklamalar, ayrıntılı bilimsel veriler olmayıp yanlışlanma ihtimali uzak genel açıklamalardır. Çünkü bilimsel tefsirin en büyük çıkması, bugün doğru kabul edilse bile, ilerde yanlışlanabilir verilere dayanmasıdır. Sözelimi, "Onlar ki ayakta iken, otururken, yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar, göklerle yerin yaratılışını düşünürler de Tanrımız, bunu boş yere yaratmadın. Münezzehsin! Bizi ateş azabından koru.."109 ayetini açıklarken, göklerle yerin yaratılış hikmetlerini açıklar, göklerdeki ve yerdeki eşsiz sistemden bilimsel örnekler verir.110 Bu örneklerden başka onun bilimsel açıklamalarından birkaç örnekle yetinmek istiyoruz:

41/9 Siz, arzı iki devirde yaratanı tanımıyor musunuz?.. 41/10 Bunları dört devirde yaptı.. Burada söz konusu edilen devirler, bir şeyin geçirmiş olduğu merhalelerdir. Yani arz önce iki merhale geçirmiş, birinci merhalede o sırf ateş, ikincide kabuğu teşekkül etmişti. Onuncu ayette ise, arzın daha sonra geçirdiği dağların teşekkülü, arzın bereketlenmesi, bitkilerin ve sonra hayvanların yaratılma dönemi..111

23/18 Muhakkak ki, Biz, üstünüze yedi yol yarattık.. Burada yer ve gök yerine 'yedi yol'dan bahsediliyor ki bunlar arzdan başka güneş sisteminin yedi yıldızına ait feleklerdir. Bundan da 'sema' üstündeki her şey, bulut, daha yüksek tabakalar, seyyareler, seyyarelerin felekleri, gözle görünen bütün yıldızlar manalarına gelir.112

36/36 Ayet, hilkatte her şeyin çift yaratıldığını beyan etmekle pek büyük bir ilmi esası ifade etmektedir.113 Bütün gök cisimlerinin feleklerinde yüzdükleri, 1300 sene evvel kimsenin anlamadığı bir hakikattir.114

5.6. Diğer Açıklamaları

Ömer Rıza'nın çalışmasında zaman zaman dilbilimsel ve anlambilimsel açıklamalara da rastlamak mümkündür. Örnek olarak şunları verebiliriz:

Kur'ân'ın Hitap Tarzı: 10/94 Şayet sen, sana gönderilen üzerinde şüpheye tutuluyorsan.. Burada dikkat edilmesi gereken şey, Kur'ân'ın bir şahsa hitap ettiği zaman, muhatabın ille de Hz. Peygamberin olmayacağıdır. Nitekim burada da hitap Hz. Peygambere değil, herhangi bir dinleyicidir. Zira bütün Kur'ân, Hz. Peygamberin Allah'ın sözüne karşı sarsılmaz bir iman taşıdığını gösterir. Nitekim 104. ayet de 'Ey insanlar, eğer siz benim dinim hakkında şüpheye tutuluyorsanız.. diye başlamaktadır.115

Yemin Vavı:37/1-3 Ayetteki yemin vavı, gözünü aç da dikkat et, ibret al demektir. Bu üç ayette namaz için saf saf duran, ihtiraslarına hakim olan ve ibretle Kur'ân okuyan müminlerden bahsedilmektedir..116

Birden fazla kadınla evlilik: 4/3 Ayet, bir takım şartlar içinde, birden fazla kadınla evlenmeye cevaz veriyor, fakat birkaç zevce almayı emretmiyor.. İslâm'da çok evlilik, bir kaide değil, bir istisnadır. Bir takım olağan üstü şartların baş göstermesi üzerine başvurulacak istisnâî bir tedbirdir.117

109 Ali İmran 3/191

110 Bkz. Tanrı Buyruğu, I, 147-148 (88)

111 Bkz. Tanrı Buyruğu, II, 742 (2)

112 Bkz. Tanrı Buyruğu, II, 554 (3); II, 806 (2)

113 Bkz. Tanrı Buyruğu, II, 693 (8) 36/40

114 Bkz. Tanrı Buyruğu, II, 694 (12)

115 Bkz. Tanrı Buyruğu, I, 356 (29)

116 Bkz. Tanrı Buyruğu, II, 697 (1-2)

117 Bkz. Tanrı Buyruğu, I, 152 (3)

Sevicilik: 4/15 Ayetteki fuhuş, kötü fiildir. Sözün kötüsünü söylemek, fiilin kötüsünü işlemek fuhuştur... Ebu Müslim, burada sevicilik ahlaksızlığından bahsedildiğini ileri sürer.¹¹⁸

5.7. Nesih Hakkındaki Görüşü

Ömer Rıza, Kur'ân ayetleri arasında neshi kabul etmez. Kur'ân ayetleri arasında herhangi bir çelişkinin olmadığını ve herhangi bir ayetin nesh edildiğine dair tek bir hadisin bulunmadığını söyler ve buna şu cümleleri ekler: Asr-ı Saadetten sonra ayetler arasında çelişki olduğunu sananlar, bunların arasını bulmak için neshi ileri sürmüşlerdir. Oysa Kur'ân'da nesihden bahseden en-Nahl suresi 101. ayeti Mekke'de, Bakara suresi 106. ayeti ise Medine devrinin başlarında inmiş olup her ikisi de İslâm'dan önceki şeriatlerin neshinden bahsetmektedir. Nitekim Ashaptan nesihle ilgili olarak gelen rivayetler de birbirlerini tutmamaktadırlar.¹¹⁹

5.8. Hece Harfleri Hakkındaki Görüşü

Bazı sure başlarında yer alan hece harfleri (Huruf u Mukattaa) hakkında genel olarak bir açıklama yapmaz ve meâlde bu harfleri aynen tekrarlar. Elif Lâm Mim, Hâ Mim, Sâd gibi. Bakara suresinin ilk ayetinin meâline düştüğü dipnotta bazı müfessirlerin bu harfleri surelerin isimleri olarak gördüklerini belirtmekle yetinir.¹²⁰ Ancak Tâ Hâ suresinin başındaki bu harflerin 'Ey Adem, yahut Yâ Hâzâ (Ey sen) anlamına geldiğini söyler.¹²¹ Yâ Sin suresinin başındaki bu harfleri ise doğrudan 'Ey insan' diye tercüme eder ve dipnotta Tay Kabilesi dilinde bu harflerin bu anlama geldiğini, bu harflerle Hz. Peygambere hitap edildiğini belirtir.¹²² Kalem Suresinin başında bulunan Nun harfini tercüme ederken doğrudan 'Hokka' ifadesini kullanır ve dipnotta Nun'un Kamus'ta yazı yazacak divit anlamına geldiğini söyler.¹²³ Yani müellif yirmi dokuz surenin başında bulunan hece harfleriyle ilgili olarak benimsediği görüşü, bu üç surede çiğneyerek onları anlamlandırmaya çalışır.

6. Esere Yöneltilen Eleştiriler ve Değerlendirme

Ömer Rıza Doğrul, Mason olmakla, Masonluğun tesiri altında bir meâl ve tefsir yazmakla ve Kadıyâni mezhebine mensup M. M. Ali'nin etkisinde kalmakla çeşitli kesimlerce eleştirilmiş ve bu eleştiriler o günün basın yayın organlarına yansımıştır.

Ömer Rıza, Sebilü'r-Reşâd'da yayınlanan bir makalesinde, 'Ekâbir i Ulema i İslâmiyyeden biri' diye nitelediği Mevlevi Muhammed Ali'yi 'İngilizce'ye Kur'ân'ı tercüme ve tefsir eden ilk Müslüman alim' diyerek kutlar ve ondan sitayişle bahseder. Onun sekiz senede tamamladığı bu çalışmasında çok büyük bir muvaffakiyet gösterdiğini söyler.¹²⁴

Yine bir makalesinde M. M. Ali'nin Kâdiyâniliği bırakanlardan ve 'Ahmediye Encümeni İshaati İslâm'ı kuranlardan olduğunu ve kendisinin tamamıyla Ehl i Sünnetten olduğunu belirtir. Onun 'Peygamberimiz', 'Kur'ân'dan iktibaslar' adlı eserlerini İngilizce'den Türkçe'ye çevirdiğini ve Türk kamuoyunda takdirler topladığını söyler. M. M. Ali'nin Kadıyâni olmadığını Kâdiyâni ileri gelenleri tarafından tespit edildiğini ve eserlerinde Kâdiyânilik akidesine ve Ehl i Sünnet akidesine muhalefete rastlanmadığını açıkladıktan sonra, kendisinin de ne Kâdiyânilerin ve ne de M. M. Ali'nin tesiri altında kalmadığını söyler.¹²⁵ Ömer Rıza'yı 'fikirlerini kalemine söyletecek kudrette bir yazar' diye metheden ve onun 'Tanrı Buyruğu' adlı çalışmasını 'Mason kitabı' olarak nitelendirmenin doğru olmayacağını ve çalışmanın tamamen Mason

¹¹⁸ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, I, 155 (10)

¹¹⁹ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, Giriş, I, XLIX, LIV; I, 44-45 (99)

¹²⁰ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, I, 16 (1)

¹²¹ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 506 (1)

¹²² Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 689 (1)

¹²³ Bkz. *Tanrı Buyruğu*, II, 872 (1)

¹²⁴ Bkz. Ömer Rıza, 'Mevlevi Muhammed Ali ve Himmet i Meşk-ı Resi', Sebilü'r-Reşâd, XVIII, Sayı, 446, s.44-45.

¹²⁵ Bkz. Ömer Rıza, 'Kadiyanilikten Teberri Ediyoruz', Sebilü'r-Reşâd, III, Sayı, 74, s. 374-378.

tesirinden uzak olduğunu savunan M. Raif Ogan,¹²⁶ M. Ali'nin Kâdiyâniye ile münasebeti bulunmadığı fikrine katılmadığını belirterek, Ömer Rıza'nın tefsirine M. Ali'nin teferruata ait değil, esasa dokunan bazı aykırı fikirleri aldığını söyler ve bunlara örnekler verir. Sözelimi M. Ali'nin, Hz. İsa'nın babasız olarak dünyaya gelmediğine, Hz. Meryem'in Yusuf Neccar adlı birisiyle evlendiğine, ondan Hz. İsa'dan başka Yakup, Yuşa', Şem'un ve Yahuda adlı çocuklarının olduğuna¹²⁷ dair asılsız fikirleri Tanrı Buyruğu'na alarak, tefsirini yazmaktaki 'Kur'ân namına masal nakletmek, milleti oyalamak ve uyuşturmak değildir' şeklindeki asıl maksadına ters düştüğünü belirtir ve adı geçen yorumların yanlışlığına işaret eder.¹²⁸

Hasan Basri Çantay, Kur'ân Meâlî'nin önsözünde şunları söyler: "Ömer Rıza Doğrul Bey'in 'Tanrı Buyruğu' adlı eseri, şekli, tertibi ve tanzimi itibarıyla güzeldir. Fakat gerek ayetlerin meâllerinde, gerek bu meâllerin notlarında sayılamayacak derecede hatalar, hatta bazı tahrifler vardır. O eserin Lâhor'daki Ahmediyye=Kadiyâni mezhebi reisi Mevlânâ Mehmed Ali'nin İngiliz diliyle yazdığı ve o cemiyetin 'İnşâa-i İslâm Encümeni'nin bastırıldığı tefsirli Kur'ân tercümesinin bir kopyası olduğuna dair merhum Hamdi Akseki Bey'in vaktiyle bize gönderdiği mektup elimizde mahfuzdur."¹²⁹ Çantay'ın bu iddiasını aynen aktaran Salih Akdemir, "Bu iddianın ispat edilmesi gereken bir husus olduğunu, iddia edildiği gibi eserin İngilizce asıldan aktarılmasının fazla önemli olmadığını, önemli olanın hataya düşmemek olduğunu, böyle bir iddianın uzak bir ihtimal olduğunu, çünkü Arapça metne dayanmadan, İngilizce'den doğrudan Türkçe'ye tercüme yapmanın kolay olmayacağını, Ömer Rıza'nın İngilizce'yi bildiği için İngilizce asıldan yararlanmış olabileceğini ve bunun da son derece tabii bir şey olduğunu.." söyler.¹³⁰ Akdemir, Tanrı Buyruğu ile ilgili olarak da şunları söyler: Ö. R. Doğrul'un tercümesi, kendinden önceki tercümelere nispetle büyük bir tekâmül kaydetmiştir. Ancak onun tercümesi de hatalardan hali değildir. O da bir çok ayetin tercümesinde hataya düşmekten kurtulamamıştır. Her şeye rağmen Ö. R. Doğrul'un tercümesi, yine de kendisinden yararlanılacak bir tercüme özelliğini hala sürdürmektedir..." Akdemir bu değerlendirmesinin ardından tercümedeki bazı hatalara dikkat çeker.¹³¹ Bu noktada söylenenleri özetleyecek olursak, Ömer Rıza adı geçen çalışmasında pek çok çağdaş Doğu ve Batılı bilim adamından yararlandığı gibi M. Mehmed Ali'den de yararlanmış, onun görüşlerine eserinde yer vermiştir. Ömer Rıza'ya göre M. M. Ali, Ehl-i Sünnet camiasının dışında değildir. Ömer Rıza, bu çalışmasında geleneksel söylemlerin dışında kimi akılcı yaklaşımlara yer vermiştir. Bilimsel yaklaşım açısından Ömer Rıza'nın tartışılan Mason olup olmadığı konusu ile, Tanrı Buyruğu adlı çalışmasını ayrı değerlendirmek gereklidir. Ömer Rıza'nın çeşitli eleştirilerin hedefi olmasında, öncelikli olarak şu maddeler göze çarpmaktadır:

1. Onun politikaya atılmış olması: Ömer Rıza, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Konya milletvekili olmuştur. Çok partili demokratik hayata geçişin gerçekleştiği bu dönemde Türkiye'de şimdikinden daha fazla politik çekişmelerin, sürtüşmelerin ve kutuplaşmaların olduğu bir gerçektir. Ömer Rıza da bu çekişmelerden nasibini almıştır diye düşünüyoruz.

2. Basın yayın işleriyle uğraşması: Ömer Rıza, ömrünün büyük bir bölümünü basın hayatında, hem de ön saflarda geçirmiş bir kimsedir. Sürekli olarak, basın hayatında yazılar yazan, gazete ve mecmualar çıkaran aktif bir kimseyi sevenler ve destekleyenlerin olacağı gibi, ondan ve

¹²⁶ Bkz. M. Raif Ogan, 'Pire için Yorgan Yakılmaz..', Sebilü'r-Reşâd, III, Sayı 72, s. 339-341

¹²⁷ Bkz. Tanrı Buyruğu, II, 497 (6)

¹²⁸ Bkz. M. Raif Ogan, 'Ömer Rıza Beyle Alakası Olmayan Noktalar', Sebilü'r-Reşâd, III, Sayı 75, s. 388-391.

¹²⁹ Hasan Basri Çantay, Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim, I, 7.

¹³⁰ Bkz. Salih Akdemir, Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Tercümeleri, s. 47-48.

¹³¹ Bkz. Salih Akdemir, Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Tercümeleri, s. 47.

yazılarından hoşlanmayanlar ve onu eleştirenlerin de olması medyatik olmanın kaçınılmazlarından olsa gerekir.

3. Mason olup olmadığı konusundaki tartışmalar: Ömer Rıza, hayatında mason dernekleriyle doğrudan ilişki içerisine girmiştir. Onun "Ana Davalarımız ve Prensiplerimiz" adıyla Kültür Muhipleri mahfilinde verdiği konferansın basılı metninde, masonluğu ahlâkî bir müessese olarak gördüğünü, her masonun bir din sahibi olması gerektiğini, milleti ahlâkî düşüştü bu cemiyetin kurtaracağını iddia etmesi, masonluğa bakış açısını göstermektedir.¹³² Günümüzde olduğu gibi geçmişte de, şeyhülislâmından¹³³ şeyhzadesine, siyasetçisinden ekonomistine pek çok meşhur kişi masonlukla ilgilenmiş, yahut çeşitli sebeplerden dolayı kendisini masonlukla ilgilenme zorunda hissetmiş, örgütün kimi faaliyetlerinde rol almış, yahut da masonlukla bir ilgisi olmadığı halde masonlukla itham edilmiştir. Bu sebepler arasında kişisel ve toplumsal hizmetlerde dernek imkanlarından yararlanma, bir takım payeler elde etme, bir yerlere gelme gibi şeyler sayılabilir. Ömer Rıza'nın adı geçen derneklerle ilişkisini bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Üstelik Masonluk gibi teşkilatların o dönemlerde, bugünkü kadar deşifre edilmediği de bir gerçektir. Onun bu ilişkisi, çeşitli eleştirilere neden olmuşsa da, onun Tanrı Buyruğu başta olmak üzere Kur'ân çalışmalarında masonluğun etkisinin olduğunu söylemek mesnetsiz bir iddiadan öteye geçmez.

4. Eserlerinde Doğu ve Batı kaynaklarından yararlanmış olması: Ömer Rıza, Doğu kaynakları yanında Batı kaynaklarını da çok iyi bilen, onlardan yararlanan bir ilim adamıdır. O müsteşriklerin İslâmın leyh ve aleyhinde söylediklerini yakından izlemiş ve onları eserlerinde değerlendirmiştir. Onun bu çok yönlü araştırmacılığı, tek yönlü çalışanlar tarafından eleştirilmesine neden olmuştur.

5. Geleneksel söyleme aykırı olarak kimi akılcı yaklaşımlarda bulunması: Ömer Rıza, yetiştiği ve ilgilendiği ilmî muhit ve birikimin etkisiyle mezhebî saplantılardan uzak bir şekilde, rasyonel ve objektif yaklaşımlarda bulunmaktan çekinmemiştir. Ömer Rıza'nın eserini yazdığı dönem akılcı yaklaşımlara ağırlık veren bir dönem; eserini yazarken başvurduğu kaynaklar da daha çok akılcı yaklaşımları öne alan çalışmalardır. Şöyle ki, İslâm toplumu çok büyük siyasî ve sosyal serançamelerden çıkmış, geri kalınlığın sebepleri arasında yanlış din anlayışı tartışmaların temel noktasını oluşturmaktadır. Hızlı gelişim ve değişim süreci ile iç ve dış saldırıların içerisinde bocalayan entelektüel kesimin kafası bir hayli karışık gözükmektedir. İşte Ömer Rıza böyle bir dönemde eser vermiştir. Her müellif ve müfessir gibi, Ömer Rıza'nın yaşadığı muhit ve şartların bu temel özelliği çalışmasına yansımıştır. Çalışmalarının fikhî bir çalışma olmayışı da, onun çalışmalarında mezhep ayrımı yapmadan çeşitli görüşlere yer vermesine neden olmuştur. O, kendi sistematığına uygun görüş ve anlayışları sahiplerinin mezhebine ve hatta dinine bakmadan eserlerinde yer verebilmiştir. Bu da onun bu konuda bir takım eleştirilerin hedefi olmasına yol açmıştır. Bu meyanda o, Kadıyânilikten etkilenmekle suçlanmışsa da, Ömer Rıza kendisinin Ehl-i Sünnet olduğunu ve Kadıyânilikten etkilenmediğini beyan etmiştir. Bu yüzden Ömer Rıza'yı, mesnetsiz yaftalarla karalama yerine; onun bilime ve yeniliğe açık akılcı bir aydın olduğunu söylemek daha yerinde bir tespit olur diye düşünüyoruz.

¹³² Bkz. Uzun Mustafa, "Doğrul Ömer Rıza", DİA, IX, 490.

¹³³ Bir örnek verecek olursak, son Osmanlı Şeyhülislâmlarından Musa Kazım Efendi, farmason olmakla suçlanmıştır. Nitekim onun azlinden sonra tekrar meşihata tayini teklif edilince Sultan Reşad sabık şeyhülislâma, Musa Kazım Efendinin önceki meşihatında farmason olduğuna dair Saraya pek çok mektuplar geldiğini söyleyerek teklifi kabul etmemiştir. Bkz. Türkgeldi Ali Fuad, *Görüp İştiklerim*, s. 122. Oysa bu söylentilerden bir hayli rahatsız olduğu anlaşılan Musa Kazım Efendi, kendisi yayınladığı beyannameinde "İslâm dinine muhalif olup da bana isnat olunan her bir mezhep veya mesleği kemal-i şiddetle reddederim" diyerek bunları tekzip etmiştir. Bkz. Sırat-ı Müstekîm, 'Beyannâme', Sayı 169, s. 197-198.

6. Bu söylenenlere şu da eklenebilir: Bizim geleneğimizde dinî alanda yazıp çizenlerin, kişisel amel hayatları izlenir ve özel yaşayışlarına göre bir takım değerlendirmeler yapılır. Bu değerlendirmeler, o kişilerin çalışmalarını değerlendirirken de etkili olabilir. Ömer Rıza'nın da bazı kişisel zaafı onun yukarıda zikrettiğimiz bir kısım eleştirilere maruz kalmasına neden olmuş olabilir. Örneğin onun alkol aldığına dair söylentiler haklı olarak malzeme konusu yapılmıştır.

Sonuç olarak Ömer Rıza Doğrul'un *Tanrı Buyruğu* adlı çalışması, bir takım eleştiriler yanında; Türkçe'yi güzel kullanma, ayetleri bütüncül bir yaklaşımla ele alma, sure girişlerinde ve gerekli görülen yerlerde sistematik bir biçimde tarihi bilgi, kavram bilgisi verme, Kitab-ı Mukaddes'ten yaptığı alıntılarla Kur'an bilgileri karşılaştırma, müsteşriklerin İslâm aleyhindeki yanlış ve hatalı açıklamalarına cevaplar verme, tartışmalı kimi konulara akılcı bir yaklaşımla açıklık getirme bakımlarından hala önemini yitirmemiş güzel bir çalışmadır. Ne var ki Ömer Rıza'nın bu çalışması Türk kamuoyunda, daha sonra yazılan ve pek çok noktada benzerlikler gösteren, hemen hemen aynı hacimde olan M. Esed'in Kur'an Mesajı kadar yankı bulmamıştır. Oysa Tanrı Buyruğu, hem daha önce yazılmış ve hem de Türkçe te'lif bir çalışmadır. Bu itibarla bugün yapılması gereken, Tanrı Buyruğu'nun tüm baskılarını esas alarak, yazım hatalarına son vererek, zengin bir indeks ve lügatçe ve meâlle sayfa tutar bir Kur'an metni ile birlikte eseri yeniden Türk okuyucusuna sunmaktır.

Kaynaklar

- Akdemir, Salih, *Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümelei*, Akid Yayıncılık, Ankara, 1989.
Çantay, Hasan Basri, *Kur'an-ı Hakim ve Meâl-i Kerim*, VII. Baskı, İstanbul, 1972.
Doğrul, Ömer Rıza, '*Kadıyanilikten Teberri Ediyoruz*', Sebilü'r-Reşâd, III, Sayı, 74, s. 374-378.
Doğrul, Ömer Rıza, '*Mevlevi Muhammed Ali ve Himmet i Meşkûresi*', Sebilü'r-Reşâd, XVIII, Sayı, 446, s.44-45.
Doğrul, Ömer Rıza, *Kur'an Nedir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1967.
Doğrul, Ömer Rıza, *Tanrı Buyruğu Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsiri*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, I. Baskı, İstanbul, 1934.
Doğrul, Ömer Rıza, *Tanrı Buyruğu Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsiri*, Yayına Hazırlayan: A. Muhtar Büyükçınar, IV. Baskı, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1980.
Doğrul, Ömer Rıza, *Tanrı Buyruğu Kur'an-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsiri Şerifi*, Muallim Ahmet Halit Kitap hanesi, Ahmet Halit Yaşar oğlu Kitapçılık, II. Baskı, İstanbul, 1947; III. Baskı, 1955.
Ersoy, Mehmet Akif, *Kur'an'dan Ayetler ve Nesirler*, İstanbul, 1944
Karabulut, İhhami, '*Tanrı Buyruğu ya da Bir Tahrihin Anatomisi*', İslâmiyât, III (2000), Sayı 1, s. 185-204.
Muhammed Ali -Ömer Rıza, *Kur'an'dan İktibaslar*, İstanbul, 1982.
Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, İstanbul, 1999.
Musa Kazım Efendi, '*Beyannâme*', Sırat-ı Müstekîm, Sayı 169, s. 197-198.
Ogan, M. Raif, '*Ömer Rıza Beyle Alakasız Olmayan Noktalar*', Sebilü'r-Reşâd, III, Sayı 75, s. 388-391.
Ogan, M. Raif, '*Pire için Yorgan Yakılmaz..*', Sebilü'r-Reşâd, III, Sayı 72, s. 339-341.
Türkgeldi, Ali Fuad, *Görüp İştiklerim*, Ankara, 1984.
Uzun Mustafa, '*Doğrul Ömer Rıza*', DİA (Diyanet İslâm Ansiklopedisi), IX, 489-492.
Zerkeşî Bedruddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Bürhan fi Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut, 1972.